

υποκειμενική κ.ο.κ. — Επομένως, σε ό,τι ακολουθεί, η σημασία του υποκειμενικού ή του αντικειμενικού της βούλησης πρέπει κάθε φορά να καθίσταται σαφής από το όλο πλαίσιο, το οποίο περιλαμβάνει τη θέση τους σε σχέση με την ολότητα.

[Η αληθής αντικειμενικότητα της βούλησης...]

§ 27. Ο απόλυτος προσδιορισμός ή, αν προτιμά κανείς, η απόλυτη ενόρμηση του ελεύθερου πνεύματος (§ 21) είναι να αποτελέσει η ελευθερία του αντικείμενό του — να γίνει αντικειμενική τόσο με τη σημασία ότι η ελευθερία αποτελεί το έλλογο σύστημα του ίδιου του πνεύματος, όσο και με τη σημασία ότι αυτό το σύστημα αποτελεί άμεση (ενεργό) πραγματικότητα (§ 26)—, προκειμένου το πνεύμα να είναι δι' εαυτό, ως Ιδέα, ό,τι η βούληση είναι καθ' εαυτήν. Η αφηρημένη έννοια της Ιδέας της βούλησης είναι εν γένει η ελεύθερη βούληση, η οποία βούλεται την ελεύθερη βούληση.³⁶⁴

[... ως συναίρεση υποκειμενικότητας και αντικειμενικότητας]

§ 28. Η δραστηριότητα της βούλησης συναιρεί την αντίφαση υποκειμενικότητας και αντικειμενικότητας μετάγοντας τους σκοπούς της από εκείνον τον [υποκειμενικό] προσδιορισμό σε τούτον [τον αντικειμενικό] και μένοντας συγχρόνως παρ' εαυτή εντός της αντικειμενικότητας. Εκτός του μορφολογικού τρόπου της συνείδησης (§ 8), όπου η αντικειμενικότητα υφίσταται μόνο ως άμεση (ενεργός) πραγματικότητα, η δραστηριότητα αυτή αποτελεί την ουσιώδη ανάπτυξη του υποστασιακού περιεχομένου της Ιδέας (§ 21) — μια ανάπτυξη εντός της οποίας η έννοια προσδιορίζει την Ιδέα (που και η ίδια είναι κατ' αρχάς αφηρημένη) [στρέφοντάς την] προς την ολότητα του συστήματός της [: της Ιδέας]· η ολότητα αυτή, ως το υποστασιακό, είναι ανεξάρτητη από την αντίθεση μεταξύ ενός απλώς υποκειμενικού σκοπού και της πραγμάτωσής του, είναι το αυτό και στις δύο τούτες μορφές.³⁶⁵

[Ορισμός του δικαίου]

§ 29. Το δίκαιο είναι μια εν γένει ύπαρξη που αποτελεί ύπαρξη της ελεύθερης βούλησης. — Το δίκαιο είναι συνεπώς εν γένει η ελευθερία, ως Ιδέα.³⁶⁶

Ο καντιανός προσδιορισμός (Καντ, *Θεωρία του δικαίου*, Εισαγωγή), ο οποίος γίνεται γενικότερα αποδεκτός, και του οποίου κύρια στιγμή είναι «ο περιορισμός της ελευθερίας ή αυτοβουλίας μου, προκειμένου αυτή να μπορεί να συνυπάρχει με την αυτοβουλία καθενός σύμφωνα με έναν καθολικό νόμο»,^a

^a [Σ.τ.μ.: Πρβλ. Καντ, *Μεταφυσική των ηθών*, Μέρος I, *Θεωρία του δικαίου*, Εισαγωγή, §§ Β-Γ (μτφρ. Κ. Ανδρουλιδάκης). Αθήνα: Σμίλη 2013, 51. Το εγελιανό παράθεμα δεν απαντά αυτολεξεί στο καντιανό κείμενο.]

αφενός περιλαμβάνει μόνο έναν αρνητικό προσδιορισμό, εκείνον του περιορισμού· αφετέρου το θετικό, ο καθολικός ή ο λεγόμενος έλλογος νόμος, η συμφωνία της αυτοβουλίας του ενός με την αυτοβουλία του άλλου, καταλήγει στη γνωστή τυπική ταυτότητα και την αρχή της αντίφασης. Ο παρατεθείς [καντιανός] ορισμός του δικαίου εμπεριέχει την άποψη που διαδόθηκε ιδίως μετά τον Ρουσσώ, σύμφωνα με την οποία η υποστασιακή βάση και το πρωταρχικό δεν είναι η βούληση ως υφιστάμενη καθ' εαυτήν και δι' εαυτήν, ως έλλογη, δεν είναι το πνεύμα ως αληθές πνεύμα, αλλά [το πνεύμα] ως επιμέρους άτομο, [η βούληση] ως βούληση ενός εκάστου στην ιδιάζουσα αυτοβουλία του. Αν βέβαια υιοθετηθεί αυτή η αρχή, το έλλογο μπορεί πλέον να προκύψει μόνο ως περιοριστικό τούτης της ελευθερίας· όχι ως εγγενώς έλλογο, αλλά μόνο ως εξωτερικό, τυπικό καθολικό. Όσο κι αν εκείνη η άποψη στερείται κάθε θεωρησιακής σκέψης και απορρίπτεται από τη φιλοσοφική έννοια, έχει παραγάγει, στα κεφάλια και στην πραγματικότητα, φαινόμενα των οποίων η φοβερότητα μόνο με τη ρηχότητα των διανοημάτων που τα θεμελίωσαν μπορεί να παραλληλιστεί.

[Η ιερότητα του δικαίου]

§ 30. Το δίκαιο [Recht] είναι κάτι εν γένει ιερό, μόνο επειδή αποτελεί την ύπαρξη της απόλυτης έννοιας, της αυτοσυνείδητης ελευθερίας. — Ο φορμαλισμός του δικαίου, ωστόσο (όπως και του καθήκοντος), προέρχεται από τη διαφορά στην ανάπτυξη της έννοιας της ελευθερίας. Έναντι του τυπικότερου, δηλ. πιο αφηρημένου και συνεπώς πιο περιορισμένου δικαίου, η σφαίρα και βαθμίδα του πνεύματος, στην οποία αυτό έχει προσδιορίσει και πραγματώσει εντός του τις περαιτέρω στιγμές που περιλαμβάνονται στην Ιδέα του, κατέχει —ως πιο συγκεκριμένη, ως εγγενώς πλουσιότερη και αληθέστερα καθολική— και ένα ανώτερο δικαίωμα [Recht].³⁶⁷

Κάθε βαθμίδα ανάπτυξης της Ιδέας της ελευθερίας έχει το δικό της ιδιαίτερο δίκαιο/δικαίωμα, καθώς αποτελεί ύπαρξη της ελευθερίας σε έναν από τους ιδίους προσδιορισμούς της. Όταν γίνεται λόγος για την αντίθεση της ηθικότητας ή του ήθους προς το δίκαιο, τότε το δίκαιο γίνεται κατανοητό μόνο ως αρχικό τυπικό δίκαιο της αφηρημένης προσωπικότητας. Η ηθικότητα, το ήθος, το κρατικό συμφέρον αποτελούν το καθένα κι ένα ιδιαίτερο δίκαιο/δικαίωμα, καθώς καθεμιά από αυτές τις μορφές είναι προσδιορισμός και ύπαρξη της ελευθερίας. Μπορούν να έλθουν σε σύγκρουση μόνο εφόσον αποτελούν δίκαια/δικαιώματα του ιδίου επιπέδου· αν η μοραλιστική σκοπιά του πνεύματος δεν αποτελούσε εξίσου δίκαιο, [δηλ.] ελευθερία σε μία από τις μορφές της, δεν θα μπορούσε καν να έλθει σε σύγκρουση με το δίκαιο/δικαίωμα της προσωπικότητας — ούτε με κάποιο άλλο δίκαιο/δικαίωμα, καθώς ένα τέτοιο περιέχει εντός του την έννοια της ελευθερίας, τον ύψιστο

προσδιορισμό του πνεύματος, έναντι της οποίας όλα τα άλλα είναι ανυπόστατα. Όμως η σύγκρουση περιέχει συγχρόνως και τούτη την άλλη στιγμή: περιορίζει, με αποτέλεσμα το ένα [από τα συγκρουόμενα δίκαια/δικαιώματα] να υποτάσσεται στο άλλο· μόνο το δικαίωμα του παγκόσμιου πνεύματος είναι απεριόριστα απόλυτο.³⁶⁸

[Εμμενής εξέλιξη και διαλεκτική]

§ 31. Η μέθοδος με την οποία στη [φιλοσοφική] επιστήμη η έννοια αναπτύσσεται μέσα από τον ίδιο της τον εαυτό, αποτελώντας απλώς εμμενή πρόοδο και παραγωγή των προσδιορισμών της —δίχως η εξέλιξη να συντελείται μέσω της διαβεβαίωσης ότι υφίστανται διάφορες δεδομένες σχέσεις, και ακολούθως μέσω της εφαρμογής του καθολικού επί αυτού του υλικού, το οποίο ελήφθη από εδώ ή από εκεί— αυτή η μέθοδος λαμβάνεται εδώ επίσης ως προϋπόθεση από τη Λογική.³⁶⁹

Την κινητήριο αρχή της έννοιας, η οποία δεν καταλύει μόνο τις μερικεύσεις του καθολικού αλλά και τις παράγει, την αποκαλώ διαλεκτική — διαλεκτική, λοιπόν, όχι με τη σημασία ότι καταλύει, περιπλέκει, οδηγεί εδώ ή εκεί ένα αντικείμενο, μια πρόταση κ.ο.κ. που είναι δεδομένο στο συναίσθημα, στην άμεση συνείδηση εν γένει, έχοντας να κάνει μόνο με τη συναγωγή του αντιθέτου του — όχι μια αρνητική εκδοχή [διαλεκτικής], η οποία εμφανίζεται συχνά και στον Πλάτωνα. Μπορεί τότε να εκλαμβάνει ως έσχατο αποτέλεσμα της το αντίθετο μιας παράστασης ή, με την αποφασιστικότητα του αρχαίου σκεπτικισμού, την αντίφαση προς αυτήν, ή και την πιο άτονη εκδοχή μιας προσέγγισης της αλήθειας (ένα νεωτερικό ημίμετρο). [Αντίθετα,] η υψηλότερη διαλεκτική της έννοιας δεν εκλαμβάνει τον προσδιορισμό απλώς ως φραγμό και αντίθεση, αλλά παράγει μέσα από αυτόν και προσλαμβάνει το θετικό περιεχόμενο και το αποτέλεσμα· μόνο έτσι η διαλεκτική είναι ανάπτυξη και εμμενής πρόοδος. Τούτη η διαλεκτική δεν αποτελεί τότε εξωτερική δραστηριότητα μιας υποκειμενικής νόησης, αλλά την ίδια ψυχή του περιεχομένου, η οποία προάγει οργανικά τους κλάδους και τους καρπούς της. Αυτή την ανάπτυξη της Ιδέας ως ίδια δραστηριότητα του Λόγου της η υποκειμενική νόηση απλώς την θεάται, χωρίς να προσθέτει μια δική της συνεισφορά. Όταν εξετάζω κάτι έλλογα, δεν προσάγω έξωθεν στο αντικείμενο έναν Λόγο προκειμένου να το επεξεργαστώ δι' αυτού — διότι το ίδιο το αντικείμενο είναι δι' εαυτό έλλογο. Το πνεύμα εντός της ελευθερίας του, η ύψιστη κορύφωση του αυτοσυνείδητου Λόγου, παρέχει εδώ πραγματικότητα στον εαυτό του και τον παράγει ως πραγματικό κόσμο· έργο της επιστήμης είναι μόνο να καθιστά συνειδητή αυτή την ίδια εργασία του Λόγου του Πράγματος.³⁷⁰

[Η πραγμάτωση του δικαίου σε δικαιικά μορφώματα]

§ 32. Οι προσδιορισμοί κατά την ανάπτυξη της έννοιας είναι αφενός μεν και οι ίδιοι έννοιες· αφετέρου δε, επειδή η έννοια υφίσταται ουσιωδώς ως Ιδέα, έχουν τη μορφή της ύπαρξης, και η χορεία των εννοιών που προκύπτουν είναι συγχρόνως μια χορεία [πραγματικών] μορφωμάτων· ως τέτοια τα πραγματεύεται η [φιλοσοφική] επιστήμη.³⁷¹

Με μια πιο θεωρησιακή σημασία, ο τρόπος ύπαρξης μιας έννοιας και η προσδιοριστικότητά της είναι ένα και το αυτό. Πρέπει όμως να σημειωθεί ότι οι στιγμές, των οποίων αποτέλεσμα είναι μια περαιτέρω προσδιορισμένη μορφή, προηγούνται του αποτελέσματος ως εννοιακοί προσδιορισμοί κατά την επιστημονική ανάπτυξη της Ιδέας, αλλά δεν προϋπάρχουν αυτού ως μορφώματα κατά τη χρονική ανάπτυξη. Έτσι η Ιδέα που προσδιορίζεται ως οικογένεια προϋποθέτει [εννοιολογικά] εκείνους τους εννοιακούς προσδιορισμούς, ως αποτέλεσμα των οποίων θα εκτεθεί στη συνέχεια [του παρόντος έργου]. Αλλά το ότι αυτές οι εγγενείς προϋποθέσεις είναι και δι' εαυτές ήδη υπαρκτές ως μορφώματα (ως δίκαιο/δικαίωμα ιδιοκτησίας, σύμβαση, ηθικότητα κ.ο.κ.) — τούτο αποτελεί την άλλη [: χρονική] πλευρά της ανάπτυξης, η οποία φτάνει σε αυτή την ιδιάζουσα διαμόρφωση της ύπαρξης των στιγμών της μόνο στο πλαίσιο μιας ανώτερης ολοκληρωμένης καλλιέργειας.

Διαίρεση

[Διαίρεση της ΦτΔ]

§ 33. Σύμφωνα με την κλίμακα ανάπτυξης της Ιδέας της καθ' εαυτήν και δι' εαυτήν ελεύθερης βούλησης, η βούληση είναι:

Α. άμεση· η έννοιά της είναι συνεπώς αφηρημένη — η προσωπικότητα· και η ύπαρξή της ένα άμεσο εξωτερικό πράγμα — η σφαίρα του αφηρημένου ή τυπικού δικαίου.

Β. βούληση ανακλασθείσα εν εαυτή μέσα από την εξωτερική ύπαρξη, βούληση προσδιορισμένη ως υποκειμενική ενικότητα απέναντι στο καθολικό — και τούτο το καθολικό άλλοτε ως εσώτερο (το αγαθό), άλλοτε ως εξωτερικό (ένας υπαρκτός κόσμος), και αυτές οι δύο πλευρές της Ιδέας ως διαμεσολαβημένες αμοιβαία και μόνο· η Ιδέα στον διχασμό της ή στην επιμέρους ύπαρξή της, το δίκαιο της υποκειμενικής βούλησης σε σχέση με το δίκαιο του κόσμου και με το δίκαιο της (μόνο όμως καθ' εαυτήν υφιστάμενης) Ιδέας· η σφαίρα της ηθικότητας.

Γ. η ενότητα και αλήθεια αυτών των δύο αφηρημένων στιγμών, η νοούμενη Ιδέα του αγαθού πραγματωμένη στην εν εαυτή ανακλασθείσα βούληση και

στον εξωτερικό κόσμο — έτσι ώστε η ελευθερία ως υπόσταση να υπάρχει τόσο ως (ενεργός) πραγματικότητα και αναγκαιότητα όσο και ως υποκειμενική βούληση — η *Ιδέα* στην καθ' εαυτήν και δι' εαυτήν καθολική ύπαρξή της· το ήθος.

Η ηθική υπόσταση είναι όμως ομοίως:

α. φυσικό πνεύμα — η οικογένεια·

β. στον διχασμό της και στην εμφάνισή της — η αστική κοινωνία·

γ. το κράτος, ως ελευθερία που εντός της ελεύθερης αυτοτέλειας της επιμέρους βούλησης είναι εξίσου καθολική και αντικειμενική· — (ενεργά) πραγματικό και οργανικό πνεύμα (i) ενός λαού, το οποίο, (ii) μέσω της σχέσης των επιμέρους πνευμάτων των λαών, (iii) πραγματώνει και αποκαλύπτει εαυτό εντός της παγκόσμιας ιστορίας ως καθολικό παγκόσμιο πνεύμα, του οποίου το δικαίωμα είναι το ύψιστο.³⁷²

Το ότι ένα πράγμα ή περιεχόμενο που έχει τεθεί μόνο κατά την έννοιά του, ή ως έχει καθ' εαυτό, φέρει τη μορφή της αμεσότητας ή του *Είναι* — τούτο λαμβάνεται ως προϋπόθεση από τη θεωρησιακή Λογική· από τούτο διαφέρει η έννοια στη μορφή της έννοιας δι' εαυτήν: αυτή δεν είναι πλέον κάτι άμεσο. — Εξίσου λαμβάνεται ως προϋπόθεση η αρχή που διέπει τη διαίρεση. Η διαίρεση μπορεί να θεωρηθεί και εξιστορητική προαγγελία των μερών, καθώς οι διαφορετικές βαθμίδες πρέπει να παραχθούν μέσα από τη φύση του ίδιου του περιεχομένου, ως στιγμές ανάπτυξης της *Ιδέας*. Μια φιλοσοφική διαίρεση δεν αποτελεί διόλου εξωτερική ταξινόμηση ενός προϋπάρχοντος υλικού η οποία έγινε με ένα ή περισσότερα κριτήρια διαίρεσης τα οποία ελήφθησαν με εξωγενή τρόπο, αλλά είναι η εμμενής διαφοροποίηση της ίδιας της έννοιας. — Η ηθικότητα [*Moralität*] και το ήθος [*Sittlichkeit*], που συνήθως θεωρούνται περίπου ταυτόσημα, λαμβάνονται εδώ με ουσιωδώς διαφορετική σημασία. Ακόμη και η [κοινή] παράσταση φαίνεται πλέον να τα διακρίνει· η καντιανή γλωσσική χρήση προτιμά να χρησιμοποιεί την έκφραση ηθικότητα, και πράγματι οι πρακτικές αρχές αυτής της φιλοσοφίας περιορίζονται αποκλειστικά σε τούτη την έννοια· καθιστούν, μάλιστα, αδύνατη τη σκοπιά του ήθους, ή και την εξαλείφουν ρητά με αγανάκτηση. Ωστόσο, ακόμη και αν «ηθικότητα» και «ήθος» είναι συνώνυμα κατά την ετυμολογία τους, τούτο δεν εμποδίζει τη χρήση αυτών των (διαφορετικών πάντως) λέξεων για διαφορετικές έννοιες.